

ABDÜRREZZÂK'IN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Musa ÇETİN (*)

Özet

Bu makalemizde meşhur hadis âlimi Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî'nin hadis ilmindeki yeri ve önemini ele aldık. 126 /744 ve 211/827 yılları arasında yaşamış olan Abdürrezzâk'ın dönemi Hicrî II. asra rastlamaktadır. O, sahabiden birçoğunun gelip yerleştiği, Rasûlullah (s.a.s)'in sünnetini taşıdığı Yemen bölgesinde yetişen büyük muhaddislerdendir. Yaşadığı dönemde te'lif edilen birçok hadis kitabını önünde hazır bulan Abdürrezzâk çok miktarda yazılı kaynağa da ulaşma imkânı bulmuştur. Bu zengin miras üzerinde yoğun ve seçici çalışmalar gerçekleştirerek birçok eser vermiştir. Kendi üslubu içerisinde birçok hadis kavramını ve usûl bilgilerini bilim dünyasına kazandırmıştır. Bu zengin birikimden Kütüb-i Sitte müellifleri ve bir çok bilim çevresi etkilenmiş ve yararlanmış.

Anahtar Kelimeler: Abdürrezzâk, Hadis, Kavramlar, Etkileşim.

Abdürrezzâk's Place in the Science of Hadith

Abstract

In this article, we have discussed the place and importance of the famous scholar of hadith Abdürrezzâk b. Hemmam es-Sanani, in the science of hadith. He lived between the years 126/744 and 211/827. This time coincides with the second century of the calendar with respect to the Hegira. He is one of the great hadith scholars who has grown up in the region of Yemen, where many of the companions of the Prophet (PBUH) had settled and conveyed the Sunnah of the Prophet (PBUH). He had found many books hadith available written in the time he lived and also he had the chance to access to many other written sources. On this rich legacy, he produced many works on hadith by making intensive and selective studies. In his own method and style, he contributed a lot to the Islamic sciences with many new concepts and methodologies. From this rich repertoire, the writers of the famous Six Books of hadith have been influenced and benefited.

Key Words: Abdürrezzâk, Hadith, Concepts, Interaction

*) Dr., Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Eğitimi
(e-posta: fezabim@hotmail.com)

Giriş

Abdürrezzâk Emevîler'in son dönemi ile Abbasiler'in hicrî 211'e kadarki döneminde yaşamış Yemenli bir âlimdir.

Yemen'in hadis edebiyatı açısından önemli bir yeri vardır. Çünkü Yemen, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren bazı sahabilerin ve bir çok hadis âliminin uğrak yeri ve eğitim alanı olmuştur. Abdürrezzâk böyle bir ilim havasında doğmuş ve yetişmiştir. O, Ma'mer b. Râşid ve İbn Cüreyc gibi bu münbit ortamın yetiştirdiği büyük âlimlerin ilmlerinden ve birikimlerinden yararlanmıştır.

Abdürrezzâk bununla da yetinmeyip Yemen dışındaki bir çok ilim merkezlerine yolculuklar yapmış, Mâlik b. Enes, es-Sevri, ibn Uyeyne, ebû Hanife gibi bir çok âlim ve müctehitten ders almıştır. Bütün bir ömrünü ilim yolunda geçirmiş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadislerinin tahsil ve tasnifine sarfetmiştir. Hadis başta olmak üzere tefsir, siyer ve meğazi alanında eserler vermiştir.

Yapılan çalışmada, kendi döneminin ve kendisinden önceki dönemin bir çok bilgisini yazılı kaynaklara dayanarak hadis edebiyatına kazandıran bir muhaddisin hizmetlerine dikkat çekmek ve meraklı araştırmacıları teşvik etmek amaçlanmıştır.

1. Abdürrezzâk'tan Önce Hadis İlimi

Hulefâ-i Râşidîn'in son döneminden itibaren müslümanlar arasında fitneler çıktı. İctihat farklılıklarından kaynaklanan görüş ayrılıkları baş gösterdi. Hicrî II. asrın başlarından itibaren de giderek artış ve yayılış gösteren bu vahim durum müslümanları üzdü. Onların istidat ve kabiliyetlerini kamçıladı. *"İslâmiyet tehlikededir, yangın var!"* diye her taifeyi korkuttu, İslâmiyetin hıfzına koşturdu. Herbiri kendi istidadına göre İslâmî bir meseleyi omuzuna aldı, ciddiyetle çalıştı. Bir kısmı hadislerin muhafazasına, bir kısmı iman kakikatlerinin muhafazasına, bir kısmı Kur'ân'ın muhafazasına çalıştı. Herbir taife bir hizmete girdi. İslâmiyet'in muhafazası ve ilerlemesi için bütün gayretlerini sarfettiler. Muhtelif renklerde çok çiçekler açtı, pek geniş olan İslâm âleminin her tarafına o fırtına ile tohumlar atıldı; yarı yeri gülistana çevirdi. Fakat ne yazık ki o güller ve gülistan içinde batıl mezheplerin bid'at dikenleri dahi çıktı. Sanki Allah kudret ve celaliyle o asrı çalkaladı. İlim ehlini gayrete getirip elektriklendirdi. O hareketten gelen bir kuvvetle pek çok müctehitleri, muhaddisleri, hâfızları ve âlimleri İslâm âleminin her tarafına uçurdu, hicret ettirdi. Müslümanları heyecana getirip Kur'ân'ın hazinelerinden istifade için gözlerini açtırdı. (Bediüzzaman, 1981: 92–93) Din âlimlerine müracaatta bulunma vaziyeti hâsıl oldu. İşte o zaman âlimler nazar, istidlal, icthaat, istinbat, kaide ve esaslar sergileme, kısım ve bölümler tertipleme, delillere dayanarak meseleleri çoğaltma, itirazları cevapları ile birlikte ortaya koyma, istilâh ve tabirleri belirleme, mezhep ve ihtilafları açıklama işi ile meşgul oldular.

Böylece İslam maarifi birhayli yol katetti. Her sahada pek çok ilim adamı yetişti. Tefsir ve hadis sahasında olduğu gibi siyer, fıkıh, kelâm, tarih, dil ve belâğat sahalarda da birçok eser verildi. Bu bereketli ortam Abdürrezzâk'ın ilmî çalışmalarını kolaylaştırdı. Ayrıca Yemende'ki ilmî zenginlik de onun için ayrı bir avantaj sağladı. Çünkü Rasûlül-

lah (s.a.s) zamanından itibaren Yemen'e gerekli önem verilmiş Kur'ân, hadis ve fıkıh öğrenimi desteklenmişti. Muaz b. Cebel, İbn Hazm, Ebû Musa el-Eş'ari, Ebû Hüreyre gibi birçok râviye şeyhlik yapan bu büyük sahabiler vasıtası ile pek çok bilgi Yemen'e yayılmıştı. Aslen Yemenli olan gözde talebesi ve es-Sahifetü's-Sahîha ismiyle bize intikal eden en eski hadis kitabının sahibi Hemmâm b. Münebbih ile kardeşi Vehb b. Münebbih, Tâvûs b. Keysân, Abdullah b. Tâvûs ve daha sonra da Ma'mer b. Râşid (İbn Hacer, 1968: V,89,168, 267) hadis ilminin bu bölgedeki ilk temsilcileri olup Musannef'in¹ ve daha birçok hadis müellifatının isnâd silsilesinin de kaynağını oluşturuyordu.

Abdürrezzâk'ın Musannef'inde çok miktarda rivayeti bulunan Zührî de bu dönemde birçok eser tedvin etmişti. Yine Abdürrezzâk'ın şeyhlerinden olan Mâlik b. Enes, İbn Cüreyc, Ma'mer b. Râşid, Süfyan es-Sevri de bu dönemde yaşamış olan ilk musannıflardı. Onlar da bir çok eser te'lif ve tasnif etmişti. Abdürrezzâk, bu ilmî zenginliği kendi döneminde hazır buldu. O, bu büyük muhaddislerin hadisçiliğinden ve usûl ile ilgili bilgilerinden yararlanma fırsatı elde etti.

2. Abdürrezzâk Zamanında Hadis İlmî

Abdürrezzâk hicrî II. asırda yaşamış Yemenli bir âlimdir. Yemen o dönemde ilmî faaliyetlerin yoğun olduğu bir yerdi. Bilhassa hadis ilmi açısından münbitti. Çünkü Rasûlullah (s.a.s) sonra sahabiler ve müteâkib nesiller Yemen'e gereken önemi vermişlerdi. Sahabilerin daha ilk dönemlerinden itibaren buralara akın etmesi, hilâfet merkezinin siyasi fırtınalarından ve karışıklıklarından uzaklığı, dönemin musannef eserler bakımından zenginliği hadis tahsili bakımından büyük bir avantajdı. Bu imkân ve avantajları çok iyi değerlendiren Abdürrezzâk, hocası Ma'mer b. Râşid'in yanında uzun müddet kalarak onun yazılı kaynaklarından yararlandı. Ondandır hadislerin sihhatine, fıkıhına, isnâdına ve tenkidine dair bilgiler edindi. Abdürrezzâk sadece hocası Ma'mer ile yetinmeyip dönemin pek çok fakih ve muhaddislerinden dersler aldı. Onların bilgi ve birikimlerinden istifade etti. Zamanının mühim bir âlimi oldu. Kendisinden yararlanılması gereken bir otorite haline geldi. Bu durumu fark eden Ahmed b. Hanbel Yemen'e kadar gelerek bir yıl Abdürrezzâk'ın talebeliğini yaptı. Hadis ilmindeki birikimin büyük temsilcilerinden olan Abdürrezzâk'ı ilmî kişiliği açısından sağlıklı bir şekilde kavrayabilmemiz için dönemin ilmî teamüllerini bilmemiz gerekir. Dönemin bu ilmî teamüllerini şöyle özetleyebiliriz:

1. Dinî delillerin değerlendirilmesi
2. Öğrenmedeki sıralama şekli
3. Talebeler ve yaşları
4. Öğrenmede takip edilen usûller
5. Öğrenmede gösterilen titizlik
6. Hadislerin İsnâdı
7. Hadis için yapılan yolculuklar
8. Râvi ve hadislerin sayısı

1) Örnek için bkz. el-Musannef, I/69, 96; IV/20, 174.

2. 1 Dinî Delillerin Değerlendirilmesi

Rasûlullah (s.a.s.), Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken neye göre hüküm vereceğini sorduğunda, Muâz: "*Allh'ın kitabıyla, şâyet onda bulamazsam Peygamber'inin sünnetiyle, onda da bulamazsam, kendi re'yimle ictihat ederim*" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "*Rasûlüniün elçisini başarıya ve uygun olana ulaştırın Allah'a hamdolsun*" (Dârimî, 1987: 20) dedi.

İbnu'l-Mubarek ve Ahmed b. Hanbel gibi bazı âlimler Kur'ân'dan sonra dayanağın hadis olması gerektiğini ve re'yin hadisleri açıklayacak kadar olmasının yeterli olacağını; re'yden başka çarenin kalmadığı durumlarda ise Mâlik b. Enes'in re'yinin tercih edilebileceğini (ez-Zehebî, 1986: IX, 144) ifade etmişlerdir.

Bu durumda hüküm için, Kur'ân ve hadisten sonra-ihhtiyaç duyulması durumunda-başvurulması gereken re'y olduğu anlaşılmalıdır; sıralama ise kendisini Kur'ân, hadis, re'y şeklinde göstermektedir. Bu uygulama hadisin tedvîn, tasnîf ve hatta daha sonraki dönemlerinde hep aynı kalmıştır. Bugün de aynı kanâat ve anlayış hâkimdir.

Abdürrezzâk da bu değerlendirmeye riâyet etmiştir. Musannef'te bine yakın âyetin birçok bâbta delil ve şâhit olarak getirilmesi, hadislerin edâ ve tahammülünde âyete göre amel etmesi (Ahmed b. Hanbel, 1987: I, 370) ve yine hadislerin senetleriyle beraber itina ile sevki, hocalarına bazı rivâyetleriyle ilgili olarak, nakil mi yoksa re'y mi olduğunu sorması, hatta bâzan bu re'ylere iştirak etmesi,² onun bu sıralamayı tasvip ettiğini gösterir.

2. 2 Öğrenmedeki Sıralama Şekli

İlimler başlangıçtan beri belli bazı sıralamalara göre öğrenilegelmiştir. Meselâ Hz. Ömer: "*Kur'ân'ı öğrendiğiniz gibi ferâiz, gramer ve sünneti öğrenin.*" (Akyüz, 1997: 36) derdi. Ebû Abdullah ez-Zübeyrî, "*yirmi yaşında hadis yazmayı daha önce de Kur'ân ezberlemeyi ve ferâiz ile meşgul olmayı severim. Çünkü bu dönem aklın olgun olduğu andır.*" (Bağdâdî, 1972: 114) derdi. İbn Cüreyc, ilim tahsili için ilk olarak Atâ b. Ebî Rabah'a gittiğinde, Atâ'nın yanında bulunan Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr kendisine önce Kur'ân'ı öğrenip gelmesini, daha sonra gittiğinde aynı zât, bu defa da ferâizi öğrenip gelmesini tavsiye eder. Ferâizi öğrendikten sonra aynı mecliste tekrar karşılaştıklarında bu sefer yine aynı kişi, İbn Cüreyc'e, "*işte şimdi hadis tahsiline başlayabilirsiniz*" dediğini anlatır. (ez-Zehebî, 1986: VI, 327) Süfyan b. Uyeyne'de önce Kur'ân-ı Kerîm, sonra da hadis tahsiline başladı. (ez-Zehebî, 1986: VIII, 464)

Şah Veliyyullah ed-Dehlevî hicrî üçüncü asır öncesi hadis öğrenim anlayışını - ki bu dönem Abdürrezzâk ve şeyhlerinin yaşadığı dönemdir, diğer bir ifade ile *Tasnîfu'l-Hadis* döneminin altın çağıdır - şöyle özetler: "Mâlik b. Enes, Süfyan b. Uyeyne ve daha sonraki asırda bazı âlimler fikhî meseleleri kerih görmezler ve şöyle derlerdi: "*Din fıkıh üzerine bina edilir. Öyleyse onu ateşlendirmek gerekir.*" Onlar hadis rivâyetinden sakınırlar, bunu gözlerinde büyütürlerdi. Peygamber (s.a.s.)'e hadis ref'etmekten şiddetle kaçınırlardı. Hatta Şa'bi şöyle derdi: "*Peygamber (s.a.s.)'den sonrakilerden rivâyette bulunmak*

2) el-Musannef, VI/35 – 36 ; VII/31, 47 ; X/85, 121, 263, 315, 354.

daha çok hoşumuza gider. Zira onda noksanlık ya da fazlalık olsa bile Peygamber'den aşağıdaki bir şahsa nisbet edilmiş olur. ” (ed-Dehlevî, trs: I, 319) Buna göre, bu dönemde merfû' hadislerin rivâyetinden çekinilmiş, mevkûf ve maktû' hadislere daha çok yer verilmiştir. Fakat hicrî ikinci asrın sonları, üçüncü asrın da başlarına doğru müsned eserlerin ortaya çıkmasıyla, merfûata daha çok yer verilmiş hatta içerisinde mevkûf ve maktû' haberlerin yok denecek kadar az bulunduğu müsned eserler vücuda getirilmiştir (Koçyiğit, 1985: 234-235).

2. 3 Talebeler ve Yaşları

Talebeler, muhaddislerin tedris halkasına umumiyetle 15-20 yaşlarında katılırlardı. Daha farklı yaşlarda başlayanlar da yok değildi. Zührî, İbn Uyeyne için gördüğü talebelerin en genci olduğunu söyler (el-Bağdâdî, 1972:112). Zehebî, İbn Uyeyne'nin ondört yaşında Kur'ân-ı Kerîm, onbeş yaşında da hadis tahsiline başladığını söyler (ez-Zehbî,1986: II/454).

Ma'mer b. Râşid, Zührî'nin derslerine başladığında çok gençti, kendisi Katâde b. Diâme'nin derslerine başladığında ondört yaşında olduğunu söyler (İbn Hacer, 1968: X,244). Zehebî, Abdürrezzâk'ın ise yirmi yaşında hadis tahsiline başladığını belirtir. (ez-Zehbî, trs: II,644) Musannef'i rivâyet eden ed- Deberî ise Abdürrezzâk vefât ettiğinde 17 yaşından fazla değildi.

Ahmed b. Hanbel 15 veya 16 yaşındayken hadis tahsiline başladı (Ahmed b. Hanbel, 1987: I, 12). O, hadis tahsili için aklının kestiği anı ve hadisi duyduğu gibi ezberleyebilme zamanını, hadis semâi için caiz gördü. 15 yaşını şart görmez, İbn Uyeyne ve Vekî'i de bu konuda misal verirdi. Ebû Âsım, “oğlumu İbn Cüreyc'e götürdüm. Üç yaşından daha küçüktü, ona hadis ve Kur'ân okuyordu.” demektedir. Ebû Nuaym 14 yaşında hadis dinlediğini, İbn Hârûn hadis kitabetinde talebenin yaş haddinin 13, İbn Main 14 veya 15, olduğunu söyler. (Bağdâdî, 1972: 113-116)

O dönemde hadis öğrenmeye başlamanın yaşı beldelere göre de farklılık gösteriyordu. Meselâ Basralılar'a göre 10, Kûfeliler'e göre 20, Suriyeliler'e göre ise 30 (el-Bağdâdî, 1972: 104) yaşı zikredilmektedir.

Görüldüğü gibi bu dönemde genellikle hadis tahsiline 15 ile 20 yaş larında başlanıyor. Ancak daha sonraki dönemlerde âli isnâd elde edebilmek kaygısıyla buna riâyet edilmedi. Hadis öğrenimi için temyiz yaşı yeterli görüldü. Fakat bu durum bâzan sâkincalı sayılmıştır. Bilhassa hicrî ikinci asırda birçok ulema, bazı âlimlerden rivâyet ettikleri hadisler yüzünden zayıf addedilmiştir (İbn Ebî Hâtim trs: III, 268).

2. 4. Öğrenmede Takip Edilen Usûller

Hadis tahsili için tertip edilen toplantılarda üç-dört hadisten fazla öğrenilmezdi. Abdürrezzâk'ın hocası Ma'mer “bir iki hadis öğrenirdik” diyor. Yine Abdürrezzâk'ın şeyhlerinden A'meş takriben üç veya dört, Eyyüb beş hadis öğrendiklerini söylemektedir. Zührî talebelerine günde bir veya iki hadis öğrenmelerini tavsiye eder, “Çok öğrenen çok unuttur.” derdi (el-A'zamî, 1988: 168).

Belki bunda tecrübelerin ve Rasûlullah (s.a.s.)'ın, “Az olup devamlı olan hayırlıdır.” (Buharî, trs: îman, 32). hadislerinin de rolü vardı. Hadis öğreniminde ezberleme, müzakere etme ve yazarak öğrenmeye riayet edilirdi.

Sahabiler, Rasûlullah (s.a.s.)'ın hadislerini hem yazarak hem de ezber ve müzakere yolu ile öğreniyordu (Accâc, 1981: 60).

Bu uygulamanın daha sonraki dönemlerde de devam ettiği görüldü. Meselâ Süfyan es-Sevri, her gece yatmadan önce (hadis) cüzlerini okuyup hıfzını kontrol ederdi. (İbn Ebî Hâtim, trs: I, 68) Ebû Zür'a, Ahmed b. Hanbel ile O'nun hadislerini müzâkere ettiklerini söylemektedir (Ahmed Naim, 1970: 66).

Böylece Rasûlullah (s.a.s.) döneminde başlayan ezber ve müzâkere metoduyla hadislerin öğrenimi tâbiîn ve etbau't-tâbiîn döneminde de devam etmiş hatta daha sonraki dönemlerde de uygulanmıştır (Hamidullah, 1965: 45).

Yazarak öğrenme ise Rasûlullah (s.a.s.) zamanından itibâren hadis edebiyatının geçirdiği safhalarda daima kullanılmıştır. Meselâ, Abdullah b. Amr b. As ve Enes b. Malik Rasûlullah(s.a.s.)'ın huzurunda hadis yazarlardı. (Accâc, 1987: 231) İbn Abbas ilme olan merakından dolayı sahabiye sorar, duyduklarını da kaydederdi. (ez-Zehabî, 1986: II, 231) İlk önceleri bu işe karşı çıkan Zührî bile kendisini yazmaktan kurtaramadı. Hayatının geri kalan kısmında da hep yazdı (Kettânî, 1994: 38).

Hicrî ikinci asırdan itibaren yazdırma tarzı ziyadesiyle tatbik edildi. Hatta bu maksatla muntazam sınıflar teşekkül etti. (Ahmed b. 1987: I,385-389) Ma'mer b. Râşid, İbn Cüreyc ve Süfyan es- Sevri (ez- Zehabî, trs: II,331) daha sonra da Abdürrezzâk ve Hişâm b. Yûnus gibi muhaddisler kâtiplerin yazılarını bizzat seyr ve kontrol etmişlerdir. (Bağdâdî, 1972: 239)

Ahmed b. Hanbel, “*Hadisin bütün tariklerini yazmazsan onu anlamazsın, zira hadislerin bazıısı bazısını açıklar.*” demektedir. Nitekim bir hadisi otuz tarikten yazanlar da olmuştur. (ez-Zehabî, 1986: XI,92) Yahyâ b. Main'in “*Kendi elimle bir milyon hadis yazdım.*” (Ahmed Naim, 1970: 66) demesi de yazarak öğrenmenin önemini gösteren ayrı bir misaldir.

2. 5 Öğrenmede Gösterilen Titizlik

Duydukları gibi rivâyet etme titizliği, hadisçilerin önemle üzerinde durdukları bir anlayıştı. Bu sebeple bazı sahabiler hadis rivâyetinden korkardı. Meselâ İbn Mesut, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den hadis rivâyet ettiğinde yüzünün rengi değişir, rivâyetinin sonunda *hâkeza, nahve, hâkeza nahvehu* derdi (ed-Dehlevî, trs: I, 319).

Bir kısım tabiîn ve etbau't-tabiîn âlimleri de “*şu işlerden lehime veya aleyhime bir sorumluluk olmadan kurtulabilsem...*” (İbn Ebî Hâtim, trs: I, 61-62) diyerek, hadis rivâyetindeki mesuliyetin ciddiyetine daima müdrik olduklarını göstermişlerdir.

Hadislerin takti' edilmesinden ve ihtisar yapılmasından hoşlanılmaması, (Ahmed Naim, 1970: 269-271) hadis lafızlarının aynen tesbitine azami itina gösterilmesi gibi hususlar, hadislerin duyulduğu gibi rivâyet edilmesi düşüncesinden kaynaklanıyordu (Subhi es-Sâlih, 1991: 80).

Rasûlullah (s.a.s.)'ın “*Bana yalan nisbet eden cehennemdeki yerine hazırlansın.*” (Müslim trs: Mukaddime, 2) gibi tehdit bildiren hadisleriyle; “*Bir hadis duyup da onu tıpkı duyduğu şekilde rivâyet eden kimsenin yüzünü Allah ak etsin.*” (Ebû Dâvûd, 1990: İlm, 10) gibi teşvîk ifade eden hadisleri de elbette bu konuda etkili oluyordu.

Hadislerin rivayetinde bu hassasiyet gözetildiği gibi hadis tahsilinde de aynı titizlik gösteriliyordu. Meselâ bu dönemde hoca talebe ilişkileri sevgi ve hürmete dayalıydı. Bazı hocalar öğrencilerine maddi yardımda bile bulunur, fakat onlardan ücret almazlardı. Şâyet alacak olursa iyi karşılanmaz, tankit edilirdi (el-A‘zamî, 1988: 177).

2. 6 Hadislerin İsnâdı

Sened, kelime olarak kuvvetli olabilecek söz, tapu, üzerine dayanılacak ve itimat edilecek şey, mutemet gibi anlamlara gelir (Hekimoğlu, 1987: 872). İstilah olarak da; hadisi birbirinden rivâyet ederek sonrakilere ulaştırmış olan kimselerin (râvilerin) târihî sırayla zikredildikleri kısım, isim zinciri, (Aydınlı, 1978: 137) başka bir ifâdeyle, metnin geliş yolunun haber verilmesidir (Suyûtî, 1989: I, 22).

Sened denilen râviler zincirini zikretmeye, sözü Rasûlullah (s.a.s.)’a iletmeye de “*is-nâd*” denir. Çok kere sened ve isnâd birbirinin yerine kullanılmaktadır. Her ikisinin çoğu lu esânîd olarak kullanılır (Yardım, 1997: I,62).

Hadis hâfızları hadisin sıhhati veya zayıflığı hususunda senede itimad ederler. Bundan dolayı isnâd, İslâm ilim ve kültür tarihinde orijinal bir sistemdir ki, Yüce Allah’ın daha önceki ümmetlere vermediği, ancak bu ümmete has kıldığı hususlardandır (İbnu’s-Salâh, 1978: 130).

Abdullah b. Mubârek’in dediği gibi, “*İsnâd dindedir, isnâd olmasa her rasgelen dilediğini rivâyet eder. İşte böyle birisine ‘bunu sana kim söyledi’ denirse kalakalır.*” (Tirmizî, trs: V, 695).

İsnâd sisteminin ilk nüveleri Hz. Peygamber (s.a.s.)’e ve sahabilere kadar dayanır. Hatta Hz. Ali’nin kendisine hadis nakledenlere yemin ettirdiği de bilinmektedir.³ Ancak ileriki safhalarda önemi daha da artmış ve sistematik hale gelmiştir. Bunu İbn Sirin’in şu ifadelerinden anlamaktayız: “*İlk zamanlarda kimse isnâd sormuyordu, ne zaman ki müs-lümanlar arasında fitne çıktı; işte o zaman sünnet ehlinen hadis almak, bidat ehlinin hadislerini de terk etmek için rivâyet edilen hadislerde isnâd sormaya başladılar.*” (Tirmizî, trs: V,695). Bazı İslâm tarihçileri bu fitne ile Sıffın harbine işaret edildiğini belirterek, isnâd sisteminin temelini hicrî 35 senesine kadar dayandırmaktadır.

Mâlik b. Enes ise, kendi döneminde bu işe ne kadar dikkat edildiğini şöyle açıklar: “*Bu ilim, yani hadis ilmi dindedir. Artık dininizi kimlerden aldığınıza dikkat ediniz. –Mes-cid-i Nebevi’deki direkleri kasederek– Şu direklerin dibinde “Kâle Rasûlullah (s.a.s.)” diyenlerden 70 zâta rastladım ki, herhangiisine beytül mâli teslim ederseniz yine emin sayılabilirsiniz. Böyle iken onların hiçbirinden (hadis) almadım. Çünkü bu işin ehli de-ğillerdi. Sonra memleketimize İbn Şihab Zührî gelince hepimiz kapısına koşup üst üste*

3) el-Musannef, X/61

yığılırdık.” Görüldüğü gibi hadisçiler isnâdı dinin doğru anlaşılmasında zorunlu olarak görmektedir.

Muhaddisler hadisin senedini önemsedikleri kadar âli isnâda ve *asahhu'l esânîde* de itina göstermişlerdir. Mesela Abdürrezzâk'ın el-Musannef'inde geçen şu isnadları misal olarak verebiliriz: Abdürrezzâk+Mâlik+Nâfi+İbn Ömer+Rasûlullah, (s.a.s.)... Abdürrezzâk+Ma'mer+Hemmâm+Ebû Hüreyre +Rasûlullah (s.a.s)..., Abdürrezzâk+Ma'mer+Zü hrî+Sâlim+İbn Ömer+ Rasûlullah (s.a.s.). . .

Görüldüğü gibi ilk iki örnekteki hadisler sülâsî olup birincisi Buhârî'nin, ikincisi de Yemenliler'in *Asahalihu'l-Esânîd'*ine uymakta, senetteki bütün râvilerin de, hem az sayı ile Rasûlullah (s.a.s.)'a ulaşması, hem de bu senetteki râvilerin sîka olması sebebi ile âli isnâdın şartlarını ve makbuliyet sıfatını taşımaktadır.

Üçüncü senedin ricâli ise, sîka râvilerden oluşmasına rağmen, senedi Rasûlullah (s.a.s.)'a ulaştıran 4 râvi bulunmaktadır. Böylece ilk iki hadisin isnâdı, 3. hadisin isnâdına göre âlidir. 3. hadisin isnâdı da 1. ve 2. 'ninkine göre nâzildir. Buna göre herhangi bir isnâdda bulunan her bir râvi, kendi tarafından bir hata yapma ihtimali düşünüldüğünde, râviler bir senette arttıkça hata ihtimalinin de o nisbette artabileceği, fakat daha az râvi ile rivâyet edilen bir hadiste, daha az hata ihtimalinin olacağı açıktır.⁴ Muhaddisleri âli isnâd ve *asahhu'l esânîd* arayışına sevk eden sebep de onların bu hata ihtimalini göz önünde bulundurmalarıdır.⁵

Ancak herhangi bir hadisteki senedin makbûliyeti sadece râvilerinin azlığına ve çokluğuna göre değerlendirilmez. Senetteki râvilerin cerh ve ta'dil yönleri, senedin ittisal durumu ve buna benzer birçok sebeplerle de bağlantılıdır. Buna rağmen âli isnâdın, senedin değerlendirilmesinde rolü büyüktür. Bu sebeptir ki, hadis rivâyetinde âli isnâd önemli bir yer tutmuş ve hadis imamları âli isnâdla rivâyette bulunanlardan hadis almak için meşekkatli yolculuklar yapmışlardır.

2. 7 Hadis İçin Yapılan Yolculuklar

Hadis tahsilinin en zor tarafı, hadis toplamak için yapılan seyahatlerdir. Bu seyahatler hadisçilerin hayatlarının vazgeçilmez birer parçası olmuştur. İslâm coğrafyasının genişlemesiyle hadislerin birinci el kaynağı olan sahabiler çeşitli bölgelere dağıldı (Koçyiğit, 1985: 436-437). Onlardan yeni bilgiler kazanmak, âli isnâd elde etmek (Hâkim, 1986: 5,12) ve cem olunmuş veya mâlum hadislerin rivâyet selahiyetlerini ele geçirmek (Sezgin, 1956: 32) gibi sebeplerle hadis yolculukları yapıldı. Yemen'den Şam'a Horasan'dan Hicaz'a kadar yayılan İslâm coğrafyası, hadisçilerin mektebi ve medresesi konumuna gelmişti. Bâzan bir tek hadis için uzun ve meşekkatli yolculuklar yapılıyor, memleket

4) bkz. el-Musannef, III/29. VIII/62, VIII/279

5) Aynı metnin müteaddit isnâdlarından veya metinleri farklı da olsa birkaç isnâddan ilk kaynağa diğerlerine oranla daha az râvi ile ulaşan isnâd (sened) âli, (Aydınli, 1978: 77) aynı metnin müteaddit isnâdlarında veya metin aynı olmasa da birkaç isnâddan ilk kaynağa diğerlerine oranla daha fazla râvi ile ulaşan isnâd, nâzil isnâd, (Aydınli, 1978: 78) içinde bulunan râvilerin sikalıkları bakımından en üstün derecede olan veya öyle kabul edilen senede *Asahhu'l-esânîd* denir.

memeket dolaşılıyordu (ez-Zehebî, 1955: I, 43, 71, 95). Böylece hem yeni hadislerin sika râvilerden öğrenimi, hem de bilinen hadislerin takviyesi ve kritiği bir yönüyle tenkidi yapılmış oluyordu (M. Rafet Said, 1983: 88).

2. 8 Râvi ve Hadislerin Sayısı

Hadis ilmi bakımından hicrî ilk dört asır bir altın devirdir. Bu devirde râvi sayısı, ilk dönemlerden itibâren muazzam bir artış gösterdi.

es-Sevri, İbnu'l- Mubârek ve Zührî gibi büyük muhaddislerden yüzlerce râvi hadis aldı. Böylece hadis talebelerinin sayısı arttı. Muasır hadisçilerden A'zamî, bu artışı, edisyonunu yaptığı Süheyl b. Ebî Sâlih'in hadis nüshasındaki yedinci hadisi ele alarak inceliyor ve gösteriyor. Buna göre bu hadisi, sekizi Medineli, biri Kûfeli, ikisi Basralı, biri Yemenli, biri Suriyeli, onüç râvinin rivâyet ettiğini; bu onüç râviden de en az onaltı kişinin bu hadisi naklettiğini, bunların altısının Medineli, dördünün Basralı, ikisinin Kûfeli, birinin Yemenli, birinin Horasanlı, birinin de Humuslu olduğunu belirtmektedir. Bu hadis, Ebû Hüreyre dışında İbn Ömer, Câbir, Aişe ve Ali tarafından da rivâyet edilmiştir (el-A'zamî, 1988: 203). Ebû Hüreyre dışındaki bu râvileri hesaba katmasak bile, Ebû Hüreyre'den gelen rivâyetin râvilerinin sayısı daha ikinci nesilde onaltıya ulaşıyor (el-A'zamî, 1988: 37, 38).

Hadis talebelerinin çoğalması, rivâyet ettikleri hadislerin sayısını da tabii olarak etkiledi. Dolayısıyla hadislerin sayısında da artış oldu. Çünkü rivâyetin her isnâd zinciri müstakil bir hadis sayılıyordu (el-A'zamî, 1988: 174).

Bu dönemde hadislerin iyi anlaşılması için o hadisin bütün tarikleri yazılmaya çalışılıyordu. Bu anlayışa bağlı olarak hicrî üçüncü asırda hadislerin isnâdı dahada büyümüş, bir tek hadisi pekçok isnâddan yazanlar olmuştu. Böylece hadislerin sayısı 10. 000'lerden (el-A'zamî, 1988: 275, 276) 6-7 yüzbinlere, hatta bir milyona ulaşmıştır (Ahmed Naim, 1970: 66). Tabii ki bunlara mevkûf ve maktû hadislerle⁶ mükerrerler de dâhildir (ez-Zehebî, 1986: XI, 89- 96).

3. Abdürrezzâk'ın Hadis İlmindeki Yeri

3. 1 Hadis Tahsili ve Seyahatleri

Çocukluğu hadis ile iştigal eden bir aile çevresinde geçti. İlk tahsiline ailesi içerisinde başladı. Babası ve amcasından hadis dersleri aldı. Mekke, Medine, Basra ve Kufe'nin ilmini kendinde toplayan, hadisleri Yemen'de sistematik bir şekilde ilk defa tasnif eden Ma'mer b. Râşid'e yedi yıl talebelik yaptı. Kendisinden 10. 000 hadis aldı. (ez-Zehebî, 1955: I, 190) Bu hadisleri yazılı olarak rivayet etti. Abdürrezzâk 18 yaşında iken Yemen'e gelen ikinci büyük hocası İbn Cürec' den de 17 yıl hadis dersleri aldı. Kendisinden 5. 000 civarında hadis rivayet etmiştir. İbn Cüreyc'in Atâ b. Ebî Rabah'tan yazılı olarak yaptığı rivayetlerin büyük bir kısmı Abdürrezzâk'ın Musannef'i sayesinde zamanımıza ulaşmıştır. Abdürrezzâk, büyük hocalarından olan es-Sevri'den de hadisleri yazılı olarak rivayet etmiştir (Ahmed b. Hanbel, 1987: I, 383).

6) Çünkü Sahâbe ve Tâbiîn sözüne de hadis denir (bkz. Aydınlı 1978: 93-99).

Abdürrezzâk hadis tahsilini sadece memleketi olan Yemenle sınırlı tutmayıp Hicaz, Şam ve Irak'a yaptığı yolculuklarla es-Sevri, İbn Uyeyne, Malik b. Enes ve devrinin diğer büyük âlimlerinden ders aldı. Ayrıca Kufe, Medine, Horasan ve Basra bölgelerinden olan şeyhlerinin re'y ve hadis ehlinin ilminden de yararlandı. Böylece Abdürrezzâk tabîin ve etbau't-tabîinin büyük muhaddis, müfessir ve fakihlerinin icthad, kavil ve fetvalarından müteşekkil rivayetleri eserlerinde topladı. Küçüklüğünden itibaren hadis ile meşgul olan Abdürrezzâk sonraki dönemlerde ise bu işe daha ciddi sarılarak bir çok eser te'lif etmiş ve talebe yetiştirmiştir.

3. 2 Objektifliği

Musannef'te hem Abdürrezzâk'a hem de şeyh ve talebelerine ait şek ifadeleri yer almaktadır. Bunlar metne ait şek ifadeleri olduğu gibi isnâda ait şek ifadeleridir de.⁷

Musannef üzerine çalışma yapan Motzki (Motzki, 1991: 1-22) bu ifadelerin Abdürrezzâk'ın sikalığına delil olacağını ifade eden insafli müsteşriklerdendir. Bu da onun ilmî objektifliğini göstermesi açısından fevkalade önemlidir. Çünkü birçok müsteşrik bu güne kadar hep taraflı davranmış, özellikle hadislerin yazılması ve uydurulması hakkında objektif olmayan ve gerçeği yansıtmayan beyanlarda bulunmuşlardır. Motzki'nin meslektaşlarına muhalif olarak gösterdiği bu hakpereslik örneği ilim adına, özellikle hadis edebiyatı açısından önem arzeder.

3. 3 Sikahğı

Abdürrezzâk itimada şayan bir muhaddistir. Onun güvenilirliği çeşitli kaynaklarda farklı istilah ve ifadelerle şu şekilde belirtilmiştir (ez-Zehabî, 1955: IX, 570).

Ehadü'l-Â'lâmu's-Sikat (en güvenilir âlimlerden birisi), Esbetü (en sağlam), Sikatün (güvenilir), Ahfaz (en hâfız), Hâfız.

En çok rivâyette bulunduğu hocalarından İbn Cüreyc ve Ma'mer'in hadislerinde en güvenilirlerdir (İbn Hacer, 1968: VI, 313).

Zamanının önde gelen münekkitlelerinden Ebû Zür'a Ahmed b. Hanbel'e, İbn Cüreyc'in hadislerinde Abdürrezzâk mı yoksa el-Bürsunî mi daha güvenilir diye sorduğunda, O; "Abdürrezzâk" diye cevap verdi (İbn Hacer, 1968: VI,312).

Hadis bilgisi bakımından hâfızu'l-kebîr ve muhaddisü'l-vakt ünvanları ile anılan Abdürrezzâk hadis bilgisi bakımından zengindi. (İslâm Ansiklopedisi, 1988: I,289) İbn Ebî es-Serî Abdülvehhab b. Hemmâm'dan rivâyetle diyor ki: Ma'mer'in yanında bulunuyordum; dedi ki: "Bize dört kiş gidip geldi. Rabah b. Zeyd, Muhammed b. Sevr, Hişâm b. Yûnus ve Abdürrezzâk. Rabah'a ibâdet ağır basar, Hişâm'a sultan ağır basar, İbn Sevr çok unutkandır. Eğer Abdürrezzâk yaşarsa kendisine sefer edilip gidilir". İbn Ebî es-Serî devamla buyurdu ki; "Allah'a yemin olsun ki öyle de oldu. Nitekim hadis için akın akın ona gelirlerdi. O kadar ki, Rasûlullah (s.a.s.)'tan sonra ilim için ona gittikleri kadar kimseye gitmediler." (İbn Hallikan, 1986: II, 385).

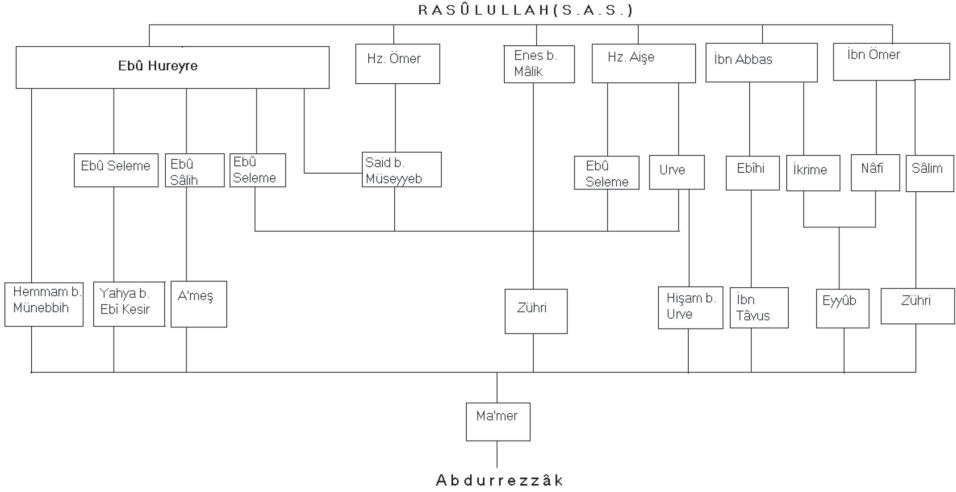
7) el-Musannef, II/ 276.

Ahmed b. Hanbel, İbn Sâlih'e, "Abdürrezzâk'tan daha güzel hadis bilen görmedim" demiştir (İbn Hacer, 1968: VI,311).

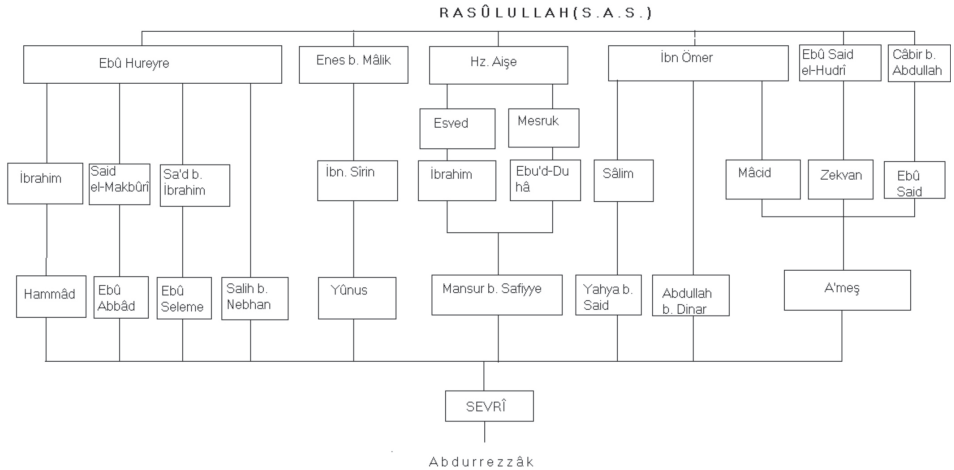
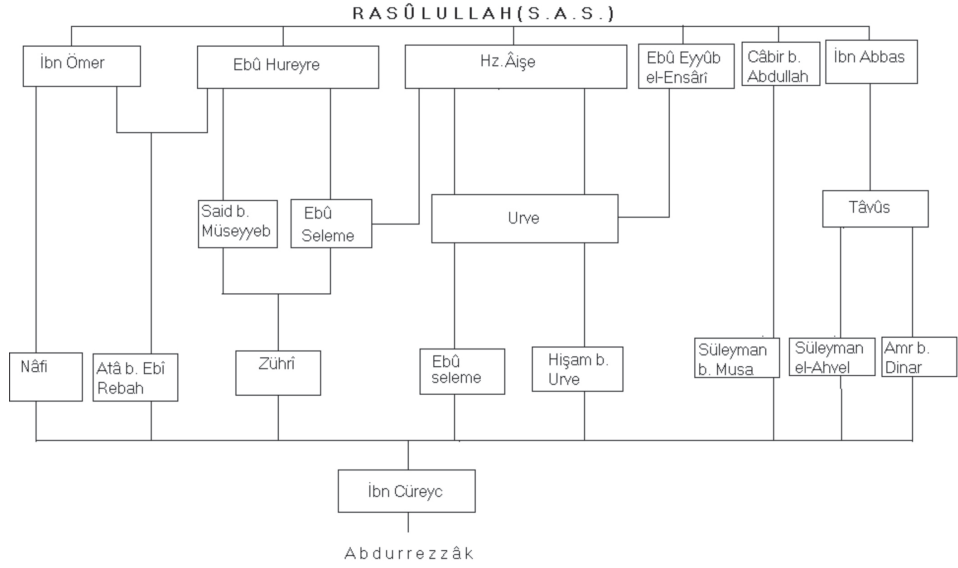
Ebû Hâtim: "Hadisi yazılır ve ihticac edilir" ifadesi ile sıklığını belirtmiştir (İbn Hacer, 1968: VI, 314).

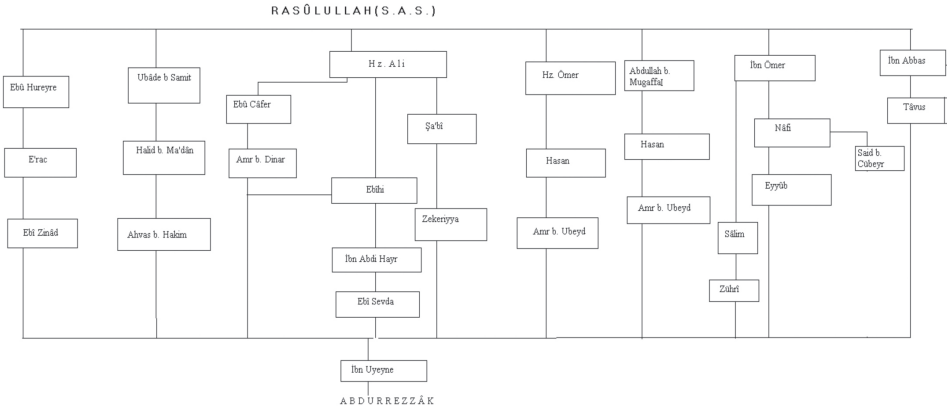
3. 4 Hadis İsnâdı

Abdürrezzâk'ın hadisleri senetli olarak rivayet etmesindeki titizliğinde hocası Mâlik b. Enes'ten etkilenmiş olacak ki Musannef'inde hadislerin hemen hepsini senetli olarak zikretmiştir. Hatta senette sâdece sahabe râvisini zikrederek kısaltmalar da yapmamıştır. Aynı usûlü maktû' hadislerde de uygulamış, hadis içerisinde şâyet bir açıklama yapacaksa, bu açıklamaları bile senedli vermeye itina göstermiştir⁸. Bu durum Abdurrezzâk'ın isnâda verdiği önemi göstermektedir. Onun isnâd silsilesi hakkında bir fikir edinebilmemiz için 4 büyük şeyhinden rivayet ettiği 400 hadis üzerinde yaptığımız isnâd zincirinin şemasını aşağıda gösterdik.

8) el-Musannef, II/254

Şemalarda da görüldüğü gibi Musannef'teki isnâdların birçoğu diğer hadis musannefâtının rivâyetlerinin de odaklaştığı Zührî, Amr b. Dinar, Katâde, Yahyâ b. Ebî Kesir ve benzeri hadis otoriteleriyle, nisbî âli isnâdın temsilcilerinden olan A'meş, İbn Cüreyc, Mâlik ve Şu'be gibi meşhur hadis imamlarına dayanmaktadır (Subhi es-Sâlih, 1991: 200).

Musannef'teki hadislerin ekseri âli isnâdın şartlarına uyan sülâsiyâtandır. Bununla birlikte rubâî ve humâsî hadisler de bulunur.

Abdürrezzâk, Buhârî'nin asahhu'l-esânîdi olan; Mâlik + Nâfi + İbn Ömer⁹ isnâdıyla rivâyette bulunmuştur. O, şeyhi Ma'mer vasıtasıyla Hz. Ömer'in asahhu'l-esânîdi sayılan; Zührî+ Sâlim+ İbn Ömer tariki ile de rivâyette bulunmaktadır.¹⁰

Hemmâm b. Münebbih'in sahifesinin de isnâdı olan, Ma'mer+Hemmâm b. Münebbih+ Ebû Hüreyre tariki, hem Buhârî'nin Abdürrezzâk'tan rivâyetteki isnâdını oluşturmakta, hem de Yemenliler'in asahhu'l-esânîdi sayılmaktadır (Hâkim, 1986: 56).

3. 5 Hadisleri Tahammül ve Edâsı

Hadis edebiyatında; ehil şahsiyetlerden uygun metod ve usûllerle hadis alınması-na 'tahammülü'l-hadis'; bu esnada kullanılan lafızlara da 'edâ sîğaları' denilmektedir (Bağdâdî, 1972: 128).

Eda sîğaları üstünlük sırasına göre şöyledir: Sema', kırâat (arz), icâzet, münâvele, kitâbet, i'lâmu's-şeyh, vasiyyet ve vicâdetdir.

Semi'tü veya semi'nâ, kâle, haddesenî veya haddesenâ, ahberanî veya ahberanâ, en-beenî veya enbeenâ, 'an, ecâztü veya ecâzenî, münâveleten, ketebe ileyye fülânün, vecedtü fî kitâbi fülânin, uhbirü, huddistü, beleğanî gibi sîğaların herbiri veya birkaçı yukarıdaki edâ sîğalarının karşılıkları olarak kullanılmaktadır.

9) el-Musannef, VIII/62.

10) el -Musannef, III/29.

İcâzet hâricinde, bütün bu sîgalar Musannef'in farklı yerlerinde kullanılmıştır. Fakat Musannef'te en çok kullanılan “*ahberanâ*” ve “*haddesenâ*” sîgalarıdır.

Abdürrezzâk Musannef'teki hadislerin ekserisini şeyhlerinin kitaplarını yazılı olarak elde edip onları şeyhlerine arzetmesi veya bir mecliste arz edilirken dinlemesi sûretiyle aldığı açıkça görülmektedir.

Musannef'te bunların dışındaki az miktarda hadis münavele (Hâkim, 1986: 104), mü-katebe¹¹ ve vicade¹² gibi yollarla rivâyet edilmiştir.

Ancak Musannef'te *Mu'an'an* hadisler çoktur. Bunların bir kısmı Abdürrezzâk'ın kendilerinden semai olan Ma'mer, İbn Cüreyc, Sevri ve Mâlik gibi büyük şeyhlerine dayanmaktadır. Bu sebeple Musannefteki *Mu'an'an* hadisler zayıf sayılmamalı. Çünkü, hadisçilerin, fıkıhçıların ve usûlcülerin çoğu ‘*an* sigası ile rivâyet edenin müdellis olması, *likâ*'nın sübûtu, beraberliğin uzun süre devam etmesi veya o râviden rivâyetin bilinmesi gibi râvilerin birbirleri ile karşılaşmasının mümkün olması durumunda *Mu'an'an* hadisin amel edilebilecek sahihlikte olduğunu söylemişlerdir (Suyûtî, trs: I,211).

Fuad Sezgin ve A'zamî; *Haddesenâ, Ahberenâ, 'An* gibi edâ sîgalarının o dönemin bir kültür geleneği olduğu, bunların ayrı ayrı semaa delaler edebileceği belirtmektedir (A'zamî, 1988: 265). Ahmed b. Hanbel de buna benzer bir yaklaşım sergileyerek semâa delâlet etmedikçe hadisi Munkatı' saymış, semaa delaleti sabit olduğunda ise muttasıl saymıştır. (Suyûtî, trs: I,211)

Musannef'teki *Mu'an'an* hadislere de bu açıdan bakmak ve değerlendirmek gerekir. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi Abdürrezzâk muanan rivâyetlerinin çoğunu semai kesin olan şeyhlerinden almıştır. Bu durumda, “*onun 'an sigası ile rivâyet ettiği hadisler makbul olan görüşe göre kendileri ile amel edilebilecek sahihliktedir*” denilebilir.

Abdürrezzâk, *Mu'an'an* hadislerin geri kalan az bir kısmını ise yine muasır olduğu ve likâ imkânının bulunduğu şeyhlerinden rivâyet emiştir. Bunlar da Buhârî ve Müslim'in it-tisal şartlarına uymaktadır.¹³ Hatta Buhârî ve Müslim bu hadislerin bir kısmını *Sahîh*'lerine almışlardır.¹⁴

Musannef'te az miktarda taliklere¹⁵ rastlanır. Abdürrezzâk bunları “*beleşanî, huddis-tü, uhbirtü*” gibi lafızlarla vermektedir. Mesela;

عبد الرزاق قال: بلغني ان ابن عباس حين فرغ من دفن ميمونة وقف علي القبر فدعا ساعة ثم انصرف

11) el-Musannef, VI/459.

12) el-Musannef, III/303;VI/278.

13) Buhârî, *Mu'an'an* hadisin muttasıl kabul edilebilmesi için *lika*'yı şart koşarken, Müslim muasır olmalarını ve *lika*'nın aleyhine bir delil bulunmamasını yeterli görmüştür (bkz. Tedrîb, I/211).

14) bkz. Buhârî, *Sahîh*, Vudû, II, Salât: 30, 38; Müslim, *Sahîh*, Fiten: 28, Fedâil: 42, Selâm: 11

15) Bir kimsenin(râvinin) kendi şeyhinden itibaren bir veya birkaç râviyi veya bütün senedi atarak rivayette bulunmasına tâlik denir.

hadisi Abdürrezzâk'ın kendi tâliklerine bir örnektir. Misâlde de görüldüğü gibi Abdürrezzâk, bu hadisi “*beleşânî*” sîgası ile rivâyet etmektedir. O şeyhlerine veya hocalarının şeyhlerine¹⁶ özellikle İbn Cüreyc'e ait tâlikleri de aynı sîga ile rivâyet eder.¹⁷

Musannef'te Abdürrezzâk'a ait tâliklerin azlığı, onun yazılı kaynaklara dayalı olan ve şeyhlerinden arz metodu ile almış olduğu hadislerde, tam bir rivâyet hakkına sahip olduğunu göstermektedir.

Musannef'teki hadislerin tahammül metodu kadar edâsı da önemlidir. Musannef'teki “*kara'nâ alâ Abdürrezzâk, haddesenâ Abdürrezzâk min kitâbihî. . .*”¹⁸ şeklindeki ifadelerden onun, önce râvileri tarafından yazılıp sonra Abdürrezzâk'a arzedilmek sûretiyle (*kıraat ale's-şeyh*) rivâyet edildiği anlaşılmaktadır. Demek ki Abdürrezzâk, hadislerin çoğunu kendi şeyhlerinden sema' ve arz yoluyla aldığı gibi öğrencilerine de aynı metolla edâ etmiştir.

3. 6 Mezhebi ve Fıkhî Görüşleri

Musannef'te Abdürrezzâk hakkında bilgi veren diğer hadis kaynaklarında Onun, sünnilîğin ve selefî akîdenin dışında bir itikâda sahip olduğuna dair ciddi bir iddia ve tutarlı bir bilgiye raslamadık. Musannef'in tasnif metodunun ve muhtevasının sünnî kaynaklara dayanması, şeyhlerinin ve hocalarının şeyhleri ashâb-ı sünnetten olması da bu durumu teyit etmektedir (İbn Hacer, 1968: VI,313).

Kütüb-i Sitte'ye ve başka birçok sünnî âlimlerin eserlerine kaynaklık eden, dolayısı ile bu eserlerdeki iman, akâid ve fıkhî gibi bölümlere yansıyan pekçok rivâyetle; müslümanların yaşantı, inanç ve ibâdetlerinin şekillenmesinde rol oynayan Abdürrezzâk'ı, ashâb-ı Sünnet'in ve Selefî akîdenin dışında mütâlâa etmek, mevcut ilmî verilerle yapılacak değerlendirmelere göre mümkün görülmemektedir.

Fıkhî bilgisini Evzâî, es-Sevri ve Ebû Hanîfe'den almıştır (İslâm Ansiklopedisi, 1988: I, 298). Bunların yanında Mâlik b. Enes ve İbn Uyeyne gibi mezhep imamlarına hocalık etmiş, Şâfiî'den rivâyette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel ise kendisine bir yıl öğrencilik yapmış, onu hayırla yâd etmiş ve ondan rivâyette bulunmuştur (İslâm Ansiklopedisi, 1988: I, 298).

Abdürrezzâk'ın bu konudaki görüşlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için kendi döneminin şartlarını göz önünde bulundurmamız gerekir. Bu dönem. İctihad hürriyetinin hâkim olduğu bir dönemdir. İlmî kudreti olan her müslümanın önünde icthadın kapıları ardına kadar açıktı. İlmî kudreti, icthada kâfi gelmeyenler için de istediği müctehidden faydalanma, sorma ve ona tâbi olma hürriyeti vardı (Karaman, trs: 60). İlmî kudreti, icthada kâfi kabiliyet ve kapasitesi olan Abdürrezzâk da büyük bir muhaddis, müfessir ve müctehitti. O da zamanın şartlarına, icthad hürriyetinin toleransına ve kendi icthadî kapasitesi ne uygun olarak sünnetin çizgisinde icraatlarda ve tercihlerde bulunmuştur.

16) el-Musannef, I/172

17) el-Musannef, X/212; VIII/251; I/172

18) el-Musannef, VI/299

3. 7 Hadislerdeki Fıkhî Tercihleri

Abdürrezzâk bir mevzuda işitmiş olduğu hadis, sahabe sözü, tabiîn ve daha sonraki-lerin haberlerini toplamış; bunu yaparken de, kendi görüş ve tercihleri yanında, bir meseleyi câiz gören ve görmeyenin sözlerini veya bir mevzudaki görüşlerini ve bunun aksine olan görüşlerini ve tercihlerini kabul ve reddeden bir çok açıklama yapmıştır.

Abdürrezzâk bu eserine aldığı hadisleri isnâd ve fıkıh yönünden açıklamaksızın aynen sevkettiği gibi, görüş ve tercihlerini beyân ettiği de olmuştur.

Abdürrezzâk görüşlerini ya doğrudan anlatarak, ya da talebelerinin sorularına karşı verdiği cevaplarla ortaya koymuştur.

Abdürrezzâk, kunût ile ilgili “*Bâbu’l-Kunût*”ta, es-Sevri’den yaptığı rivâyet hakkındaki açıklamaları, doğrudan anlattıklarına misaldir. Şöyle ki: Abdürrezzâk Hişâm’dan rivâyetle İbn Sirin’in vitrde son rükûdan önce kunût yaptığını rivâyet ederek şöyle demektedir: “*Rükûdan başını kaldırdınca tekbir alır, sonra rükûa gittiğinde aynı şekilde yine tekbir alır.*”¹⁹

Abdürrezzâk, İbn Sirin’in bu uygulamasını rivâyet ettikten sonra, “*biz de bu görüşü alırız*” diyerek tercihini ortaya koyar.²⁰

Abdürrezzâk “*Innîn*”in müddetiyle ilgili es-Sevri’den yaptığı rivâyet hakkında da: “*Bu görüş bu sahada söylenenlerin en güzelidir. Biz de bunu benimseriz.*” diyerek görüş ve tercihini belirtir.²¹

Abdürrezzâk’a talebeleri; “*Mükellefe, cuma’ya gelmesi ne kadar mesafede vâcib olur*”, diye soruyorlar. O da görüşünü şöyle açıklıyor: “*Ruhbe Köyü’nden San’â’ya veya o mesafede bir yere gitmelidir. Eğer bundan daha uzak ise dilerse gider dilerse gitmez.*”²²

Abdürrezzâk’ın Musannef’inde kendine ait tercihleri;

وبه يأخذ عبدالرزاق وبه يأخذ ابوبكر²⁵ وبه آخذ²³

gibi ifadelerle anlatılır. Veya *قلنا له وتأخذ به قال نعم*²⁶ şeklindeki öğrencilerine verdiği cevaplarla anlaşılır.

Meselâ Abdürrezzâk, “*imamın sütresi cemaatin de sütresi sayılır*” şeklindeki ibn Ömer’den yaptığı bir rivâyet için şöyle demiştir:

وبه آخذ “*biz bu görüşü alırız.*” Ekseri âlimler de bu görüştedir”.

Abdürrezzâk olumsuz görüşlerini de *به لا تأخذ به* diyerek belirtir.²⁷

19) el-Musannef, III/120.

20) el-Musannef, III/120.

21) el-Musannef, III/120.

22) el-Musannef, III/165.

23) el-Musannef, VIII/15.

24) el-Musannef, II/18.

25) el-Musannef, III/234.

26) el-Musannef, VII/397.

27) el-Musannef, II/185.

Abdürrezzâk'ın bunların hâricinde de tercih ifadeleri vardır.²⁸

3. 8 Eserleri

Geniş bilgi sahibi olan Abdürrezzâk'ın birçok eser yazdığı kaydedilmekte ise de bunların bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Bir kısmının da kaynaklarımızda sadece ismi zikredilmektedir. O'nun başlıca eserleri şunlardır:

el-Câmiu'l-Kebîr fi'l-Hadis (ez-Zehebî, Mîzan, trs: II, 609) el-Musannef fi'l-Hadis (Kettânî, 1994: 40), el-Emâli fi asari's-Sahabi (Sezgin, 1967: I, 99), Kitab-u'z-Zühd (Aclûnî,1988: I,284), Kitabu's-Salât (Sezgin, 1967: I, 99), Kitabu's-Sünen fi'l-Fıkh (İbnu'n-Nedîm, trs: 279), Kitâbu'l-Megâzî, Tefsîru'l-Kur'ân, (Kâtip Çelebi, 1971: I,452) Tezkiyetü'l-Ervâh an Mevâkii'l-Eflah (Kehhâle, 1961: V, 2129).

el-Musannef fi'l- Hadis

Fıkh bâblarına göre tertip edilmiş büyük bir hadis külliyatı olan eser, hocası Ma'mer b. Râşid'in Câmii ile beraber Habiburrahman el-A'zamî tarafından neşre hazırlanmış ve 11 cilt olarak basılmıştır.

Tefsîru'l-Kur'ân

Hocası Ma'mer b. Râşid'in tefsirini de ihtiva eden bu eserin bir nüshası Kâhire'de Dâru'l- Kütübi'l Mısıriyye'de, (Sezgin, 1967: I,99) diğer nüshası da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kütüphanesinde bulunmaktadır.²⁹ Eserde Fatiha suresi ve Bakara suresinin baş tarafı yoktur. (Sezgin, 1967: I, 99.) Bir rivâyet tefsiri olup, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Sahabi'nin açıklamalarını ihtiva etmektedir (Sezgin, 1956: 18). Eser Mustafa Müslim Muhammed'in tahkiki ile basılmıştır.³⁰

Kitabu's-Salât

Bilinen tek nüshası Zâhiriyye kütüphanesindedir (Mevcmua, Nr, 94, vr. 11).

el-Emâli fi Âsâri's-Sahabi

Zahiriyye ve Kahire kütüphanelerinde birer nüshası vardır (Sezgin, I/99). Bu eser Mecdî Seyyit İbrahim tahkiki ile basılmıştır.³¹

el-Câmiu'l- Kebîr ve Kitâbu's-Sünen fi'l- Fıkh

Câmiu'l-Kebîr ve Kitabu's-Sünen fi'l-Fıkh adlı eserlerin el-Musannef olmaları ihtimal dâhilindedir. Ancak Kettânî, Câmiu'l-Kebîr'in Musannef'in dışında bir eser olduğunu iddia eder (Kettânî, 1994: 41).

Abdürrezzâk'ın bunlardan başka Tezkiyetü'l-Ervâh (Kehhâle, 1961: V, 219).

Kitâbu'l- Megazi (İbnu'n-Nedîm, trs: 332) ve Kitabu'z-Zühd (Aclunî, 1985: I, 284) adlı üç eseri daha vardır.

28) el-Musannef, III/234, II/294.

29) İsmail Saib Sencer, Nr. 42, 16, 110

30) Eser 1989 da Riyat'da basılmıştır.

31) Eser Riyad'da 1989'da basılmıştır.

Abdürrezzâk'ın bunların dışında üç de sahifesi vardır. Bunlardan biri Abdürrezzâk'dan Ma'mer b. Râşid, Hemmâm b. Münebbih ve Ebû Hüreyre rivâyetiyle gelen es-Sâhifetü's-Sahîha'dır. Bu sahifenin hadisleri, muhtelif kitab ve bâblarda yer almaktadır. Abdürrezzâk'ın bunlardan başka İbn Ömer ve Ebû Hüreyre'ye ait iki sahifesi daha vardır.

Bunlardan Ma'mer b. Râşid, Zührî, Said b. Müseyyeb ve Ebû hüreyre tarikıyla gelen rivâyetleri ihtiva eden hadislerin bilinen tek nüshası, Süleymâniye kütüphanesindedir.³²

Onun Ma'mer, Zührî, Sâlim b. Abdullah ve Abdullah b. Ömer tariki ile gelen diğer bir sahifesi de yine Süleymaniye Kütüphanesindedir.³³ Bu üç sahifenin muhtevasını Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde bulmak mümkündür (Ahmed b. Hanbel, trs: II,7-13-147-151).

Sonuç

Abdürrezzâk, Kur'ân'dan sonra İslâm'ın ikinci ana kaynağı olan hadislerin tasnifinde emeği geçen büyük otoritelerden biridir. O, Rasûlullah(s.a.s)'a ait merfu'atın yanında sahabe ve tabî'n'e ait mevkuf ve maktu' malumatı da rivayet etmiştir. Böylece hem merfu'atın daha iyi anlaşılmasına hem de zamanın sosyolojik ve kültürel kazanımlarının yansıtılmasına hizmet etmiştir.

Abdürrezzâk'ın rivayetleri ve tasnifatı Ma'mer b. Râşid, ibn. Cüreyc, es-Sevi, Mâlik b. Enes gibi dönemin sika, fakih ve muhaddislerine dayanmaktadır. Ayrıca hadis edebiyatında önemli bir yeri olan, kaynağı Rasûlullah (s.a.s)'a ve sahabilere kadar ulaşan birçok mektup ve sahifelerin korunmasında da Onun katkısı büyüktür.

Abdürrezzâk, kendinden önceki ve kendi dönemindeki ulaşabildiği sağlam bilgileri, mutemed kaynaklardan yararlanarak tasnif edip sistematik hale getirmiştir. Bu geniş muktesebattan hem kendi muasırları hem de kendisinden sonraki bilim çevreleri usûl, fıkıh ve muhteva açısından yararlanmıştır. Hatta diyebiliriz ki, birçok İslamî muktesebatın günümüze intikalindeki hizmetleri takdire şayandır.

Ayrıca Abdürrezzâk'ın hadis literatürüne kazandırdıkları, hadislerin yazılmasını hicrî III. asra dayandıran müsteşriklerin tutarsız iddialarına da cevap niteliğindedir.

Kaynakça

Abdürrezzâk (1983). el-Musannef, el-Mektebetü'l-İslâmî (Thk. Habîburrahmân el-A'zamî). Beyrut.

Accâc, el-Hatîb (1987). el-Muhtassaru'l-Vecîzu fî Ulûmi'l-Hadis. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed (1985). Beyrut: Keşfu'l-Hafâ.

----- (1981). es-Sünne Kable't-Tedvîn. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

32) Şehit Ali Paşa, Nr, 539, Vr, 121, b, 124, a

33) Şehit Ali Paşa, Nr, 539, Vr, 132, a, 134, b

- Ahmed b. Hanbel (1987). Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl I-II. İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye.
- (ts.). Müsned I-VI. Şam: Dâru'l-Fikr.
- Ahmed Naim (1970). Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarfih Tercemesi. Ankara: DİB Yayınları.
- Âşık, Nevzat (1981). Sahabi ve Hadîs Rivâyeti. İzmir: Akyol Neşriyat.
- Avvâme, Muhammed (1980). İmamların Fıkhî İhtilâflarında Hadislerin Rolü (terc. Mehmed H. Kırbasoğlu). İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Aydınlı, Abdullah (1987). Hadis İstılahları Sözlüğü. İstanbul: Timaş Yayınları.
- A'zamî, Muhammed Mustafa (1988). İlk Devir hadis Edebiyatı. (Terc. Hulûsi Yavuz). İstanbul: İz Yayayıcılık.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el- Hatîb (1972). el- Kifaye fî İlmi'r-Rivâye. Dâru'l-Kütübü'l-Hadis.
- Bediüzzaman, Said Nursi (1981). Mektubat. İstanbul: Sözler Yayınları.
- Buhârî, Ebû Abdullah İsmail b. İbrahim el-Cu'fi (ts.). el-Câmiu's-Sahîh. Pamuk İstanbul: Yayınları.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahim (1987). Sünenü'd-Dârimî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Dehlevî, Şah Veliyyullah b. Abdirrahman (ts.). Huccetullahi'l-Bâliğa I-II. Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Hadis.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdf (1990). Sünenü Ebî Dâvûd, Dâru'l-Fikr.
- Hâkim, en-Nîsabûrî (1986). Ma'rifetu Umûmi'l-Hadis. (Thk. es-Seyyid Mu'zam Hüseyin), Beyrut,.
- Hamîdullah, Muhammed (1967). Muhtasar hadis Tarihi ve Hemmâm b. Münebbih'in Sahifesi. (Terc. Kemal Kuşçu). İstanbul.
- (1965). Kur'ân-ı Kerim Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası. (Terc. Macit Yaşaroğlu). İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Hekimoğlu, İsmail (1987). Büyük Lûgat. İstanbul: Türdav Yayınları.
- İbn Ebî Hâtim (ts.). el-Cerh ve't-Ta'dîl I-IX. Beyrut: Dâru'l-Ümem.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el- Askalanî (1993). Heyû's-Sârî Mukaddimetu Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- (1968). Tehzîbü't-Tehzîb, I-XII, Beyrut,.
- İbn Hallikan (1986). Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, Vefeyâtu'l-A'yân ve Ebnâi'z-Zaman I-VIII. Beyrut: Dâru'l-Teâruf.
- İbn Kesir (1979). İhtisâru Ulûmi'l-Hadis. Kâhire: Dâru't-Türâs.

- İbnu'n-Nedîm (ts.). Fihrist. Beyrut: Mektebetu Hayyât.
- İbnu's-Salâh, eş-Şehrezûrî (1978). Mukaddime fî Ulûmi'l-Hadis. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İslâm Ansiklopedisi (1988). İstanbul: TDV Yayınları.
- Karaman, Hayreddin (ts.). İslâm Hukuk Tarihi. İstanbul: İrfan Yayınları.
- Kâtip Çelebi (1971). Keşfü'z-Zünun an Esmâil Kütüb ve'l-Fünûn. I-II, İstanbul: MEB Yayınları.
- Kehhâle, Ömer Rıza (1961). Mu'cemu'l- Müellifîn Terâcimu Musannifiyyu'l-Kutubi'l-Arabiyye, Dımeşk, V/219.
- el-Kettânî, Muhammed b. Cafer (1994). er-Risâletu'l-Mustatrafe. (Terc. Yusuf Özbek), İstanbul: İz Yayınları.
- Koçyiğit, Talat (1985). Hadis Istılahları. Ankara: AÜİF Yayınları.
- (1988). Münakaşalar. Ankara: TDV Yayınları.
- Mâlik b. Enes (1384). el-Muvattâ. (Thk Muhammed Fuad Abdülbâkî). I-II, Kahire.
- Motzki, Harald, Journal of Near Eastern Studies 50 (1991) Chicago, PP. 1-22 "The el-Musannef of 'Abd al-Rezzaq' al- San'anî as a source of Authetic Ahadith of the First Century A. H".
- Muhammed Râfet Saîd (1983). Ma'mer b. Râşid ve Hadis Rivâyetindeki Metodu. Riyâd: Âlimu'l-Kütüb.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Haccac (ts.). el-Câmi'u's-Sahîh. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ,
- Nesâî, Ebû Abdırrahman Ahmed b. Şuayb (1988). es-Sünenü'n-Nesâî. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye.
- Sandıkçı, S. Kemal (1991). İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis. Ankara.
- Sezgin, M. Fuad (1956). Buhârînin Kaynakları Hakkında Araştırmalar. İstanbul. .
- (1967). GAS. Leydan.
- Subhi es-Sâlih (1991). Ulûmu'l-Hadis ve Mustalâhuhu. Beyrut: Dâru'l-İlm.
- es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (1989). Tedribu'r-Râvî. Thk. Abdülvehhab Abdüllatif. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Taftazânî (1991). Şerhu'l-Akâid. (Terc. Süleyman Uludağ). Ankara: Dergâh Yayınları.
- Tirmizî, Ebî İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (ts.). el-Câmiu's-Sahîh. Mısır: el-Mektebetü'l-İlmiyye.
- Yardım, Ali (1997). Hadis-I. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Zehebî, Şemsüddîn, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed b. Ahmed et- Türkânî (1986). Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- , (1955). Tezkiretü'l-Huffaz. Haydarabad.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman (ts.). Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl. Mısır: Dâru'l-Fikr.